

Pratarmė

Įvairaus pobūdžio keraminių dirbinių grupėms apibūdinti yra vartojami skirtingi terminai, tokie kaip „dekoratyvinė keramika“, „dailioji keramika“, „liaudies keramika“, „buitinė keramika“, „statybinė keramika“, „techninė keramika“, „pramoninė keramika“ ir kt. Šio leidinio pavadinimui pasirinktas terminas „architektūrinė keramika“, nes siekiama parodyti, kad publikacijose analizuojamos „keraminės“ temos glaudžiai siejasi tiek su funkicine, tiek ir menine pastatų apdaila. Abu šie dėmenys ganėtinai smarkiai skiriasi savo prigimtimi, nes apdailos medžiagos didžia dalimi yra pramoninis masinis produktas, o meno kūriniai – autorinė vienetinė kūrėjų raiška, tačiau dėl keramikos specifikos kai kuriais atvejais visa tai susijungia į visumą ir technine bei menine prasme labai įdomiai sprendžiama.

Galvojant apie šio numerio sudarymą, pirmiausia buvo svarstoma daugiau dėmesio skirti pramoninės keramikos analizei, nes Lietuvoje ši tema vis dar menkai pažini. Pramoninius architektūroje naudotus keraminius gaminius (grindų, sienų plyteles, koklinius šildymo įrenginius, sanitarinių mazgų keraminius įrenginius ir kt.) įvairiais aspektais tradiciškai daugiau tyrinėja tų šalių mokslininkai, kur XIX–XX a. veikė arba dar ir dabar tebeveikia stambūs fabrikai, savo produkciją ir dizaino sprendimus paskleidę po visą pasaulį. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje, kuri nuo XIX a. yra laikoma viena iš pramoninės keramikos lyderių Europoje¹, nuo 1981 m. veikia Plytelių ir architektūrinės keramikos draugija (*The Tiles and Architectural Ceramic Society*)², skatinanti šios srities tyrimus ne tik šalyje, bet ir kviečianti diskusijai mokslininkus iš viso pasaulio. Naujausios išvalgos pateikiamos draugijos leidžiamuose periodiniuose leidiniuose ir monografijose³. Kitas mūsų regionui aktualus faktas, kad ne taip seniai, 2018 m., Sankt Peterburge, Rusijoje, privačia iniciatyva buvo atidarytas Architektūrinės keramikos muziejus ir jo įkūrėjai pasiryžo ta tema leisti specializuotą

1 Agnieszka Partridge, *Potęga ornamentu. Europejska artystyczna w budownictwie z lat 1840–1939 i jej przykłady w obiektach architektury Krakowa* (Kraków: Universitas, 2017).

2 Draugijos administruojamas internetinis puslapis: <https://tilesoc.org.uk/tacs/>.

3 Su publikacijomis galima susipažinti: <https://tilesoc.org.uk/tacs/index.php/publications/>.

mokslinį periodinį leidinį rusų ir anglų kalbomis, pavadintą *Pasaulio architektūrinė keramika*, kurio iki 2022 m. pradžios pasirodė jau 5 numeriai⁴.

Lietuvoje XIX–XX a. pramoninės architektūrinės keramikos tema tik pradeda domėtis, nes mūsų šalis gali būti įvardyta kaip nedidelių ir palyginti menkai už jos ribų žinomų fabrikų kraštas. Visgi Lietuvos vartotojai niekada nebuvo nuskriausti, jiems buvo siūloma tiek vietinė, tiek ir pati įvairiausia atvežtinė produkcija. Architektūrinės firmos ir prekeiviai turėjo užsienio gamintojų dirbinių sandėlius, reklamavosi turintys „naujausios užsieninės produkcijos“. Importo kryptys ir produkcijos įvairovė skirtingais laikotarpiais buvo nulemta politinių ir ekonominių veiksnių. Pramoninių keraminių prekių pasiūlos ir paklausos dinamiką taip pat formavo ir architektai, aktyviai demonstruodami vienos ar kitos apdailos medžiagos patraukliąsias savybes (estetiką, funkcionalumą, higieną ir kt.), diegdami vienam ar kitam laikui inovatyvią funkcinę įrangą arba kviesdami menininkus, pramonės dizainerius bendradarbiauti puošiant pastatų išorę ir vidų⁵.

Architektai XIX–XX a. ne tik rūpinosi ir projektavo pastatų keraminę apdailą, bet ir bendradarbiavo su menininkais numatydami autorinės kūrybos integravimą į pastatų tiek išorės, tiek ir vidaus pagražinimą. Todėl svarbu pažinti ir įvardyti menininkų indėlį kuriant bendrą statinių įvaizdį. Meninės keramikos vaidmuo Lietuvos pastatuose ypač sustiprėjo tarpukariu, kai 1931 m. Kauno meno mokykloje, šalia jau gyvavusių tapybos, grafikos ir skulptūros disciplinų, įsteigta keramikos studija. Paryžiuje mokslus baigęs ir Kaune 1934 m. pradėjęs dirbti Liudvikas Strolis buvo charizmatiškas dėstytojas ir keramikos meno puoselėtojas, išugdęs ne vieną garsų šios srities menininką.

Atsižvelgiant į šio AAV numerio temą ir norimus išryškinti aspektus, taip pat į tai, kokie autorių tekstai buvo atrinkti publikuoti, jį sudaro trys dalys. Pirmoji dedikuota, kaip minėta, Lietuvoje kol kas mažai tyrinėtai sričiai – pramonei XIX a. – XX a. pirmos pusės architektūrinei keramikai. Svarbu atkreipti dėmesį, kad čia skaitytojais ras ilgamečio architektūrinės keramikos tyrinėtojo iš Belgijos, periodinio leidinio *Journal of the Tiles & Architectural Ceramics Society* redakcinės kolegijos nario Mario Baecko straipsnį, analizuojantį keramines grindų ir sienų plyteles

4 *Architektūrnaja keramika mira / Architectural Ceramics of the World*, nr. 1–5 (Sankt Peterburg, 2018–2021).

5 Apie tai rašyta ne vienoje šio AAV numerio sudarytojos Dalios Klajumienės 2015–2020 m. publikacijoje.

gaminusių įmonių XIX a. – XX a. pirmos pusės katalogus. Šiai temai pažinti autoriui prireikė ne vienerių metų, tai akivaizdu vien pažvelgus į išsamias ir itin vertingas straipsnio bibliografines nuorodas. Dar dvi publikacijos yra skirtos koklių gamintojams ir jų produkcijos specifikai aptarti. Tyrinėtoja iš Lvovo nacionalinio politechnikos universiteto Tetiana Kazantseva pristato XIX a. antroje pusėje Lvove įkurto ir iki šių dienų veikiančio koklių fabriko produkciją ir jos panaudojimą miesto architektūroje. Leidinio sudarytojos ir temos sumanytojos Dalios Klajumienės tekste pateikti istoriniai duomenys apie šiaurinės Rytų Prūsijos dalies (dab. Rusijai priklausanti Kaliningrado sritis) XIX a. – XX a. pirmos pusės koklių gamintojus. Nors Vokietijos ir Vakarų Prūsijos pramoninė keramika yra ganėtinai intensyviai tyrinėjama, tačiau Rytų Prūsijos regionas dėl komplikotos geopolitinės situacijos vis dar mažai pažinęs. Todėl pastarasis straipsnis yra labai aktualus, norint tuos tyrimus išjudinti iš „mirties taško“.

Antroje leidinio dalyje įvairiais aspektais aptariamas keramikos menas architektūroje. Į ją pateko penkių autorių tekstai. Latvijos akademikas Ojārsas Spāritis pateikia vertingų duomenų apie XIX a. viduryje Rygoje pastatyto Biržos pastato eksterjero terakotos skulptūrinę apdailą, kurią Sankt Peterburgo dirbtuvėse sukūrė danų menininkas Davidas Jensenas. Autorius daug dėmesio skiria puošybės ikonografijai. Likę keturi autoriai įvairiais aspektais kalba apie Lietuvos ir Estijos sovietmečio meninę keramiką architektūroje. Dailėtyrininkė Raimonda Simanaitienė straipsnyje pateikia naujų įžvalgų apie Liudviko Strolio mokinio, garsaus keramiko Václavo Miknevičiaus kūrybą. Autorė išryškina unikalius menininko technologinius eksperimentus, nagrinėja iki šiol menkai tyrinėtą jo kūrybos sritį: pramoninę ir monumentaliją interjerinę, eksterjerinę bei landšaftinę keramiką.

Vertinga, kad Lietuvoje vis daugėja menininkų, ypač baigusių Vilniaus dailės akademijos meno doktorantūros studijas, kurie imasi gilintis į vienos ar kitos meno rūšies istorijos pažinimą arba pateikia meninio tyrimo refleksijas. Tarp tokių rašančių menininkų išsiskiria Rokas Dovydenas. Vienas jo straipsnių – tai interviu su trim 1950–1970 m. aktyviai dirbusiais Lietuvos keramikais, o kitame, parengtame kartu su kolega Remigijumi Sederevičiumi, aprašytas eksperimentas, kuriuo siekta lipdant molines

plokšteles, buvusias svarbiausia sovietmečio architektūrinių pano detale, pagerinti jutiminę keramiko patirtį. Abiejų menininkų eksperimento atspirties tašku buvo studentų keramikų XX a. 9 deš. aprašyti ir įvertinti keraminiai pano įvairiuose visuomeniniuose pastatuose.

Per parodas, projektus, diskusijas mokslinėse konferencijose ir publikacijas nuolat vyksta Vilniaus dailės akademijos bendradarbiavimas su Talino dailės akademijos menininkais ir dailės kūrinių restauratoriais. Šiame AAAV numeryje trys restauratorės – Hillka Hiiop, Anu Soojärv ir Varje Ōunapuu – supažindina su dviem XX a. 7 ir 8 deš. Estijoje sukurtų keraminių pano išsaugojimo atvejais. Kaip ypač vertingą patirtį autorės nurodo galimybę restauratoriams konsultuotis su dar gyvais menininkais, kurie gali pateikti vertingų istorinių ir technologinių žinių.

Trečioje leidinio dalyje – tik vienas tekstas, tačiau ji nė kiek ne mažiau svarbi nei kitos dvi. Šią dalį, pavadintą „Po parodos“, įkvėpė 2021 m. Nacionalinėje dailės galerijoje Vilniuje veikusi didelio pasisekimo susilaukusi lietuvių kilmės pasaulinio garso menininkės vizionierės Aleksandros Kasubos (1923–2019) darbų paroda *Formuojant ateitį. Erdvinės Aleksandros Kasubos aplinkos* (kuratorė Elona Lubytė)⁶. Buvo išleistas parodos katalogas su vertingais paaškinančiais tekstais⁷. AAAV numeriui *Architektūrinė keramika* straipsnį apie A. Kasubos meninę karjerą Niujorke, kur pastatus ji ne kartą dekoravo unikaliomis keraminėmis sienomis, parengė menininkės duktė dizaino istorikė Viktorija Kašubaitė-Matranga. Šis tekstas tarsi sujungia leidinyje pristatomą meninį ir pramoninį keramikos aspektą. Minėta paroda patvirtino, kad Aleksandros Kasubos polinkis į architektūrinę keramiką nebuvo atsitiktinis, nes ji – garsaus pramonininko, XIX a. antroje pusėje Aleksandrijoje, šalia Šiaulių, įsteigusio plytinę ir koklių fabriką, grafo Nikolajaus Zubovo proanūkė. Statybinės keramikos pramonės reikalai jai nebuvo svetimi.

Leidinyje publikuojami tekstai tikrai neišsemia itin plačios ir įdomios architektūrinės keramikos temos. Reikia tikėtis, kad pateiktos išvalgos sužadins smalsumą ir inspiruos ne vieną mokslinį ar meninį renginį arba tyrimų tęsinį.

Dalia Klajumienė

⁶ <https://www.lndm.lt/formuojant-ateiti-erdvines-aleksandros-kasubos-aplinkos/>.

⁷ *Formuojant ateitį. Erdvinės Aleksandros Kasubos aplinkos / Shaping the Future. Environments by Aleksandra Kasuba*, sudarytoja / editor Elona Lubytė (Vilnius: LNDM, 2020).

Foreword

“Decorative ceramics”, “fine ceramics”, “folk ceramics”, “domestic ceramics”, “building ceramics”, “technical ceramics”, “industrial ceramics” etc. – all these terms are used to define different groups of ceramic artefacts. The term “architectural ceramics” has been chosen as the title of this volume with the intention to show that the “ceramic” themes analyzed in the publications are closely related to both functional and artistic building finish. Both elements are quite different by nature, as finish materials for a large part are a mass-produced industrial product, while artworks are original and singular, but due to the specific character of ceramics, in some cases they all come together producing very interesting technological and artistic solutions.

In the compilation of this volume, focus was above all placed on the analysis of industrial ceramics, as this subject has not yet received enough research attention in Lithuania. Industrial ceramic products used in architecture (floor and wall tiles, tile-covered heating equipment, ceramic parts of sanitary units, etc.) are traditionally explored from various angles by scholars of those countries in which large factories operated in the 19th and 20th centuries, or are still in operation, and whose production and design solutions became widespread worldwide. For example, in Great Britain, which is considered one of the leaders of industrial ceramics in Europe since the 19th century,¹ the Tiles and Architectural Ceramic Society² that promotes research on this field inside the country and invites international scholars for discussion, has been active since 1981. The latest insights are presented in the Society’s periodical publications and monographs.³ Another fact relevant for our region is the opening of the Museum of Architectural Ceramics in St Petersburg, Russia, in 2018. It was a private initiative, and the Museum’s founders launched a specialized scientific periodic publication

1 Agnieszka Partridge, *Potęga ornamentu. Europejska artystyczna w budownictwie z lat 1840–1939 i jej przykłady w obiektach architektury Krakowa* (Kraków: Universitas, 2017).

2 The Society’s webpage: <https://tilesoc.org.uk/tacs/>.

3 The publications can be accessed at: <https://tilesoc.org.uk/tacs/index.php/publications/>.

in Russian and English, *Architectural Ceramics of the World*. Until 2022, as many as five issues came out.⁴

In Lithuania, scientific interest in the subject of 19th–20th century industrial architectural ceramics is still in the early stages, as only small factories that are relatively little known outside its borders operated in this country. However, Lithuanian consumers were not less privileged, as they always had access to both local and imported production of various kinds. Architectural and trade companies had warehouses for the products of international manufacturers and advertised themselves as having “the latest foreign production” in stock. The directions of import and the variety of production in different periods was determined by political and economic factors. The dynamics of supply and demand of industrial ceramic goods was also formed by architects who actively demonstrated the attractive qualities of one or another finish material (aesthetics, functionality, hygiene etc.), installing innovative functional equipment or inviting artists and industrial designers to cooperate decorating building exteriors and interiors.⁵

In the 19th and 20th centuries, architects not only considered and designed ceramic finish of buildings, but also worked in cooperation with artists in foreseeing the integration of artworks in interior and exterior decoration. That is why it is important to get to know the input of artists in creating the general view of buildings. The role of art ceramics in Lithuania’s buildings became more prominent in the interwar period, when in 1931, a ceramic studio was founded along with the already existing painting, graphic art and sculpture disciplines at the Kaunas Art School. Having finished studies in Paris and having started to work in Kaunas in 1934, Liudvikas Strolis was a charismatic teacher and fosterer of ceramic art who trained quite several renowned specialists in this field.

With a view to the topic of this volume of AAV, the relevant aspects of the subject, and the included texts, the material has been divided into three parts. The first part is devoted, as was mentioned, to the field that has been not widely researched in Lithuania – industrial architectural ceramics of the 19th and first half of the 20th century. Importantly, the readers

⁴ *Architektūrnąja keramika mīra / Architectural Ceramics of the World*, no. 1–5 (Sankt Peterburg, 2018–2021).

⁵ It was analyzed in quite many publications by the compiler of this volume of AAV, Dalia Klajumienė, which appeared between 2015 and 2020.

will find an article by the long-term Belgian researcher of architectural ceramics, a member of the editorial board of the periodic *Journal of the Tiles & Architectural Ceramics Society*, Mario Baeck, in which he analyses the catalogues of the companies that produced ceramic floor and wall tiles in the given period. It took the author many years to explore the topic, which is obvious already from a quick look at the thorough and highly valuable bibliographic references of the article. Another two publications are devoted to discuss tile manufacturers and the features of their production. A researcher from the Lviv Polytechnic National University, Tetiana Kazantseva, presents the production of the tile stove factory that was founded in Lviv in the second half of the 19th century and remains in operation until our days, and its use in the city's architecture. The compiler of this volume who also proposed its theme, Dalia Klajumienė, presents historical data about tile manufacturers in East Prussia (today, the Kaliningrad Region, Russia) in the 19th and first half of the 20th century. Though industrial ceramics of Germany and West Prussia have been researched quite intensely, the region of East Prussia is still little familiar due to its complicated geopolitical situation. Thus, the latter article is highly relevant to give a push to this direction of research.

In the second part of the publication, ceramic art in architecture is discussed in various aspects. It includes texts by five authors. The Latvian academician Ojārs Spāritis presents valuable data on the terracotta sculptural décor of the exterior of Riga's Stock Exchange built in the mid-19th century, which was created by the Danish artist David Jensen and produced in his workshop in Saint Petersburg. The author dedicates much attention to the iconography of décor. The other four authors speak about art ceramics in Soviet-era architecture in Lithuania and Estonia. The art researcher Raimonda Simanaitienė offers new insights into the work of a student of Liudvikas Strolis, the renowned ceramic Vaclovas Miknevičius. The author addresses the ceramic artist's unique technological experiments, and discusses so far little explored fields of his work: industrial and monumental interior, exterior and landscape ceramics.

There is an increasing number of artists, in particular former doctoral students in fine arts of the Vilnius Academy of Arts, who develop an

interest in exploring the history of some art form or conducting artistic research. Among such artists is Rokas Dovydenas. One of his articles in this publication contains interviews with three Lithuanian ceramic artists who actively worked in 1950–1970, and another article, prepared together with his colleague Remigijus Sederevičius, describes an experiment whose aim was to enhance the sensual experience of ceramic artists by moulding ceramic tiles which were the key element of architectural panels during the Soviet era. In their experiment, the artists referred to ceramic panels found in various public buildings, described and assessed by ceramic students in the 1980s.

The Vilnius Academy of Arts maintains constant cooperation with artists and conservators of artworks from the Estonian Academy of Arts in Tallinn through exhibitions, projects, discussions in scientific conferences, and publications. In this volume of AAAV, three conservators – Hilikka Hiip, Anu Soojärvi and Varje Öunapuu – present two cases of preserved ceramic panels created in Estonia in the 1960s and 1970s. The authors note how important it was for the conservators to have a possibility to speak with the living artists who offered valuable historical and technological information.

The third part of the publication includes a single text, but it is not less important than the previous two parts. This part titled *After the Exhibition* was inspired by the hugely successful exhibition *Shaping the Future. Environments by Aleksandra Kasuba* by the world-famous visionary artist of Lithuanian descent, Aleksandra Kasuba (1923–2019), held at the National Gallery of Art in 2021 (curator Elona Lubyte).⁶ An exhibition catalogue with valuable complementary texts was published.⁷ The artist's niece, design historian Viktorija Kašubaitė-Matranga prepared for this volume of AAAV an article on Kasuba's artistic career in New York, where the artist created unique ceramic walls for several buildings. This text as if connects the artistic and industrial aspects of ceramics presented in the publication. The above-mentioned exhibition confirmed that Kasuba's fondness for architectural ceramics was not accidental – she was the great granddaughter of the famous industrialist, Count Nikolay Zubov, who founded a brickyard

⁶ <https://www.lndm.lt/formuojant-ateiti-erdvines-aleksandros-kasubos-aplinkos/>.

⁷ *Formuojant ateitį. Erdvinės Aleksandros Kasubos aplinkos / Shaping the Future. Environments by Aleksandra Kasuba*, sudarytoja / editor Elona Lubyte (Vilnius: LNDM, 2020).

and a tile factory in Aleksandrija near Šiauliai in the second half of the 19th century, and was no stranger to the industry of construction ceramics.

The texts published in this volume do not cover the entire subject theme of architectural ceramics, which is very wide and interesting. It remains to be hoped that the presented insights will kindle curiosity and will inspire more than one scientific article, artistic event, or continued research.

Dalia Klajumienė